

Het suffix *-er* in plaatsnamen

door Dr. A. VAN LOEY.

Bekend zijn de adjectieven, van plaatsnamen door middel van een suffix *-er* afgeleid en die onverbogen blijven : *Groninger Bijdragen* (voor Taal- en Letterkunde), *Edammer kaas*, *Hadrlemmer olie*, *Haarlemmerhout*, enz. Vooral uit het Duits zijn ons dergelijke formaties bekend, waar ze eveneens onverbogen blijven, omdat het, zo heet het in de grammatica's, oude genitieven meervoud zijn en ze dus ook met een hoofdletter worden gespeld : *der Kölner Dom* (= der Dom der Kölner), *die Strassburger Pasteten*, enz.

Wat de oorsprong betreft, hebben we hier te doen met een samenvallen van een oud suffix, eigenlijk tweede lid van een samenstelling : *-warja-* „bewoner”, en het suffix ter aanduiding van nomina agentis dat ontleend werd aan lat. *-arius* en in het Gotisch als *-areis*, in het ndl. als *-aar* en *-er*, in het Duits als *-er* (mhd. *-ære*) voorkomt.

In de bij de klassieken overgeleverde namen komt *-warja-* voor als *-varii* (*-verii*, *-ovarioi*, enz.); in het on. is het *-verjar*, ags. *-ware* (enz.), in 't ohd. heeft het de *w* klankwettig verloren ; vandaar klass. *Chasuarii*, *Angrivarii*, mlat. *Ripuarii* (= ohd. *Rîphera*), on. *Manverjar* (inwoner van het eiland *Man*), *skipverjar*, ags. *Cantware* (*Kent*, vgl. *Canterbury*), *Wihtware* (*Wight*), ohd. *Româre* (*Rome*),

Costinzâre (Konstanz), *Vrankhônôvurtari* (Frankfurt), jonger *Burguntâre*, *Elisâzzare*, enz. (1).

In het Duits is *-er* zeer productief: *der Magdeburger Dom*, *die Leipziger Zeitung*, *Hamburger Rindfleisch*, *das Antwerpener Liederbuch*, *das Mechelner Tor*, *die Brüsseler*, *Pariser Zeitung*, enz.

In het Nederlands vinden we het alleen nog in oude plaatsnamen en enkele daarvan afgeleide woorden. Zo in Noord-Holland: *Muiderberg*, *-zand*, *-slot*; *Noordwijkerhout*, maar *Noordwijksche hoek*; *Zaandammerpolder* (maar *Zaans*); *Weesper karspel*; *Haarlemmermeer*, *-hout*, *-olie* (maar de *Oprechte Haarlemsche Courant*, echter afgekort tot *Haarlemmer*), *Amster-dam* (*N. G. N.*, X, 33), *Kennemer-land* (*N. G. N.*, X, 33-35, 39); — in Zuid-Holland: *Bommeler-*, *Tieler-*, *Alblasserwaard*, *Krimpenerwaard*, *Lopikerwaard*, *-karspel*, *Vlaardingher Ambacht*, *Leiderdorp*, doch *Leidsche Dam*, *Leidsche Vaart*, *Leidsche Rijn*; — in de provincie Utrecht: *Loener sloot*, *Zegvelderbreek*, *Polsbroekerdam*, *Soesterberg*, maar *Benschopsche wetering*, *Schalkwijksche wetering*. In heel het Oosten van Nederland zijn er zo nog vrij talrijke afleidingen op *-er* aan te treffen.

Doch, daarnaast en hoogstwaarschijnlijk jonger zijn de vormingen op *-s(ch)*: *Groninger Ommelanden*, maar *Gronings*; een *Ommelander boer*, maar een *Ommelandse reis*

(1) F. KLUGE, *Nom. Stammb.*, 3^e dr., § 33 a); HOOPS' *Reallex.* IV, 429; M. SCHÖNFELD, *Wörterbuch der altgerm. P. u. V.-namen*, 18-19, 308 e. e.; DEZ., *Hist. Gram.*, 3^e dr., § 143 b) Opm. 3; J. W. MULLER, *N. G. N.* 9, 137; GÖSTA LANGENFELT, *Toponymics on derivation from local names in English* (Uppsala, 1920, Diss. Uppsala), pp. 25-28 e. e.; J. MANSION, *O. G. N.*, 65-70 (= *Lew. Bijdr.* XIII, 175-180); DEZ., *Voorn. Bestanddeelen*, 174. — Over de etymologie: van een substantief *waru* „volk” (o-stam), volgens SIEVERS *Ags. Gr.*²⁻³, § 263, 2, Anm. 7 (welk *waru* een jongere sg. formatie naast het pl. *-ware* is: GIRVAN, *Angels. Handb.*, § 280, Aanm. 2); of van een ww. os. *waron*, *waran* „hoeden, bezitten, bewonen”, volgens SCHÖNFELD, *Wtb.*, 18. Zie nog H. PAUL, *D. Gr.* V, § 55 (p. 59).

(met veel bezwaren, zoals in de Ommelanden); *Scheveningse bosjes*, *de oude Scheveningse weg* (= de Zeestraat van C. Huygens); een *Goudse pijp* (vgl. een *Gouwenaar*); *Schiedammer* is *Schiedamse jenever*; ja zelfs in Gelderland: *Oldenbroekse*, *Woldbergse*, *Larense heide*, *Apeldoorns kanaal*, *Lochemse berg*, *Vordense beek*; in Noord-Brabant is er een *Leender Striip* (bij *Leende*), maar *Liezelse*, *Deurse* (bij *Deurne*) *peel*, *Lieropse*, *Lieshoutse*, *Oorschotse heide*, enz.

Alleen in Zeeland vind ik bitter weinig adjectieven op *-er*: *Armoederhoek* (op Schouwen, deel van de heerlijkheid van Haamstede) naar *Arnemuiden* (op Walcheren; zie M. SCHÖNFELD, *Oe-relikten* enz. in *Med. Ak. Wet.*, dl. 71, s. A, n^r 4, 1931, p. 87); a^o 1289 *Middelburgherambocht* (*O. H. Z.*, II, n^r 676). Anders leest men *Axelse Sassing*, *Gat*, *Iersekendam* (naar *Ierseke*), 1279 in *Hinclindammo* (H. OBREEN, *Bijdr. Med. Hist. Genootschap*, 49, p. 263), 1282 in *tambocht van Hincline* (*ib.*, dl. 33, p. 104).

In België zijn dergelijke afleidingen op *-er* vrij zeldzaam, althans in onze moderne toponymie. Wie er bijv. MANSION's *Voornaamste Bestanddeelen*, blz. 174, op naslaat, vindt maar zeer weinig duidelijke voorbeelden: *Londerzeel* (zeel der **lund-weri*, d. i. bosbewoners), *Wechelderzande*, *Westerloo*, *Oosterloo*, *Westrem* (bij Dendermonde en bij Gent). Vergeleken met Noord-Nederland is de oogst hier dus eerder schraal. Hoe was het echter met het oud- en mnl. materiaal gesteld?

Het Ondl. bezat, naar de bevindingen van MANSION, *O. G. N.*, 65-70, enkele afleidingen met *-warja-*: 839 *Facheria accrum* „de Vaker akkers” bij Vake, wijk van Maldegem (arr. Eekloo, O.-VI.); — 822 *Athenneria communia* „Achtener meentucht” bij Achtendriesch (gemeenten Oostakker en Destelbergen, tegen Gent); — 856 in *Astenneria mariscum* „Astener meerschen” te Astene (arr. Gent); — 823 in *Bracalaria mariscum* „Brakeler meerschen”, mis-

schien naar Brakel bij St.-Maartens-Laathem (arr. Gent); — 818 *Melcenario marisco* „Melsener meersch” naar Melsen (arr. Gent); — 838 *Hrammeria accarom*; — 976 *suthera suthflita* „de Zuidvliet der Zuidbewoners” in Zeeland; — 840 in *westeria accra* „de Wester akkers” bij Vake. Ik heb alleen de duidelijkste voorbeelden uitgekozen,

Doch, MANSION kon reeds vaststellen, dat „het gevoel van de waarde van *-warja-* vroeg verloren [schijnt] te zijn gegaan”, dat „de afschrijver geen begrip had van de betekenis van den naam dien hij neerschreef” (p. 66), ja onl. *-eria* (gep. pl.) wordt (in *Melcenario marisco*) over *-aria* tot een Lat. adjectief op *-arius* (a^o 818) herschapen (p. 69). Hieruit mogen we concluderen, dat de betekenis van *-eria* (: *-warja-*) reeds in de 9de eeuw in Vlaanderen onduidelijk was geworden en het suffix *-er* in verloop van tijd blijkbaar niet meer zal gebruikt worden. En het schijnt wel zo te zijn, althans voor West- en Oostvlaanderen. Doch niet voor Brabant en het Oosten van ons land, waar *-er* in de latere Middeleeuwen een tamelijk grote uitbreiding heeft genomen.

Als afleiding van nog bestaande plaatsnamen halen we het volgende materiaal aan. Natuurlijk hangt het beeld, dat hier geschetst wordt, af van de gebruikte bronnen. Deze zijn : voor Limburg : E. ULRIX en J. PAQUAY, *Zuidlimburgsche Pldatsnamen* (1932 ; aangehaald als U. P.) ; — voor de Kempen : J. HELSEN, *Plaats- en persoonsnamen te Noorderwijk* (*Med. Vla. Top. Ver.*, Bijl. II = *Bijdr. tot Gesch.*, XXIII, 1-16 ; H.) ; J. VAN GORP, *Plaatsnamen te Turnhout* (*Med. Vl. Top. V.*, Bijl. V ; v. G.) ; A. H. VAN DYCK, *Lommelsche Plaatsnamen* (*ib.*, Bijl. IX ; v. D.) ; F. PRIMS, *Historische toelichtingen bij den taalschat der Kempische cijnsoeken* (*Versl. Med. Kon. Vl. Ac.*, 1940, 543-635 ; Pr.) ; K. DE FLOU, *Toponiemen uit de provincie Antwerpen en Brabant* (*ib.*, 1925 ; d. F.) ; — voor Brabant :

J. LINDEMANS, *Brabantsche Plaatsnamen (Toponymica, Bijdragen en Bouwstoffen uitg. door de Vla. Top. Ver., IV : Baardegem, V : Beersel)*; DEZ., *Toponymie van Opwijk*, 1930 (*N. G. F.*) (telkens L. + naam der gemeente); DEZ., *Plaatsnamen uit het Aalstersche : St.-Lievens-Houtem (Med. Vla. Top. Ver., 17, 1941 ; L. St. L. H.)*; in ander materiaal van J. LINDEMANS was voor ons doel niets te ontdekken; A. VAN LOEY, *Studie over de Nederl. plaatsnamen in de gemeenten Elsene en Ukkel*, Leuven, 1931; (v. L.).

Adjectieven gevormd van geographische namen (Ortsnamen) :

In *Limburg* :

Asch : 1275 *Aysscherbemde*, 1604 *an die Asserstrat, in die Ascherbempden*, te Bilzen (U. P., 6, 1);

Groot-Loon : 1385 *Grootloner broeck*, te Groot-Loon (U. P., 28, 15), 1511 *Grootloonderbroeck*, te Jesseren (41, 4), 1604 *Grootlonerbroeck*, te Bommershoven (9, 21);

Rijkhoven : 1511 *int Ruedecoverfeldt*, te Groote-Spouwen (27, 6), 1526 *int Ruddecovenrevelt, int Ruddecoevervelt*, te Groot Loon (28, 40), 1604 *op den Reutover wegh*, te Kleine-Spouwen (46, 20);

Vlijtingen : 1275 *Vleitingen*, 1526 *Vleytinghen* (87), 1275 *aen den Vleitinger wech*, 1604 *op dat Vlietinger wechgen*, te Herderen-Riemst (36, 52), 1604 *op den Vlietingerwegh*, te Veldwezelt (84, 20);

Spouwen : 1604 *aen Spauwerbosch*, te Kleine-Spouwen (46, 24); 1604 *op die Spauwerstrat*, te Martenslinde (53, 28), 1604 *op den Spauwerwegh*, te Veldwezelt (84, 15);

Maastricht : 1385 *viam dictam Trichterwech tendentem de membruggen ad trajectum*, te Kleine-Spouwen (46, 26), 1511 *via publica de Triechterwech de sluysis ad trajectum*, te Mal en Sluizen (52, 46), 1573 *op den Triechterwech*, te Neerem (61, 15), 1604 *Triechterwegh*, te Zichen-Zussen-Bolder (98, 38), 1604 *op den Treichterwegh*, te Vlijtingen (87, 65), 1604 *int Trichterfeldt*, te Veldwezelt (84, 18), 1340 *Trichterstraet*, 1371 *in die Triechterstrote*, 1519 *in die Triechterstraete*, 1588 *Trichterpoort* (= 14de eeuw de *porta Trajectensi*), te Tongeren (81, 167), enz. ;

Lauw : (1275 *Lutke*, 1385 *Luyde*, *Luy*) 1511 *in den Luyderbodem*, 1522 *idem*, 1412 *Luyder eyck*, 1505 *prope Luydereyck*, te Lauw (51, 4 en 5);

Millen : 1385 *juxta milrepeetken*, te Millen (57, 1);

Vechmaal : 1385 *paludem de vechtmael dictam Vechtmaelbroeck*, te Vechmaal (83, 27);

Veldwezelt : 1526 *den groeten weesetterwech*, te Vlijtingen (87, 19);

Bilzen : 1604 *op den Bilserbosch*, te Waltwilder (91, 3).

In de Kempen :

Turnhout : 1368 *in tuernouter broec*, aen turnoutervoert (v. G., 79, 89);

Lille : 1524 *op lildervelt*, *lilderboschs* (Pr., 603);

Pulle : 15de eeuw *pulrebosch*, *pulderlaer* (621);

Ranst : 1469 *in ransterbloke*, *in de ranstersche strate* (625);

Retie (?) : 1473 *bosch beheeten Reether bosch* (d. F., 714).

In Brabant :

Linkebeek : 1742 *op het linckenbekervelt*, te Beersel (L., n^r 145);

Baardegem : 1430 *op de baerdeghemmer coutere* (L., n^r 9);

Opwijk : 1430 *opwiicker couter*, enz. (L., n^r 1114);

Stalle (bij Ukkel) : 1434 *panden stallerbeemde*, *stalderbeempt*, 1474 *stalderbeempt* (v. L., n^r 166), 1434 *op staller bosch*, 1489 *te stalder bossche*, 1447 *tstallerbroeck* (n^r 167).

Adjectieven naar allerlei plaatsnamen (Flurnamen en lieux-dits) bestaan er ook heel veel :

In Limburg :

te Bommershoven : 1604 *op Boschhoeven*, *op den Bosch-oeverstraten* (U. P., 9, 10), 1385 *in campo dicto Steynlindervelt* (9, 59);

te Groot-Loon : 1526 *versus Bossenhovenrebroeck* (28, 7);

te Guigoven : 1385 *in loco dicto Geershovervelt supra paludem de Geershoven* (29, 5);

te Hoeselt : 1604 *int Grimmertingerfeldt* (39, 37);

te Malen Sluizen : 1511 *viam dictam Eelsterwech tendent de Elst versus tongros*, 1415 *den Elsterwech*, 1526 *dat Elsterpeetken* (52, 11), 1526 *int Elstervelt* (52, 12), enz. Nog ettelijke andere voorbeelden bij U. P.

In de *Kempen* :

te Lommel : 1844 *Eynder gat, Eynder heide* (naast *Eynde heide*), *Eynderveld* (vgl. 1448 *aen gheen eynde*, 1807 *in het Einde*) (v. D., n^r 60 à 65), 1844 *Eltenbosscher uitvang* (n^r 71 ; a^o 1448 *elten bosch*), 1840 *Heyder heide* (n^r 110 ; a^o 1448 *aen gheen heyde*), 1807 *agter het hoever eynde*, 1844 *Hoever heide*, 1844 *Hoever plat, Hoeverstede* (n^r 121 à 130 ; 1618 *de hoeve*, 1685 *in de hoeve*) ; 1844 *Karrestrater heide* (n^r 145 ; a^o 1618 *in de kere straet*, 1844 *in de Karrestraet*), 1844 *Cattenbosscher bergen, heide* (n^r 149, 150 ; a^o 1394 *op cattenbosch*) ;

Verder, in de rijke verzameling van PRIMIS :

1448 *lynderblock* (p. 599), 1524 *bormbergherstrate* (603), *hammerbroeck* (604), *opt ghempterbroeck* (608), *int climpterbroeck* (610), *int roeyer broeck* (vgl. *buckenroy* aldaar, 610), *west de wouwergrecht* (614 ; *op die wouwe*), *dat ghermpterbroeck* (*west cloester van ghermpt*, 614), 15de eeuw *in pulderlaer, laerdervelt* (621) ; bij D. F. : 1470 *op Colemer velt, Colemer moer*, te Puurs (724), 1399 *de scoutvorst...* *in scoutvorster velt*, te Zanthoven (726).

In *Brabant* :

te St.-Lievens-Houthem (Aalst) : 15de eeuw *op boxstaelre velt* (naast *te boxstale*, n^r 17), *in bruusbeker velt* (n. *te bruusbeke*, n^r 30), *in cottemer velt* (106), *bachten houwezeeler aghe* (n. *ouwenzele*, n^r 149) ;

te Jette : 1469 *opt alboemervelt* (d. F. 733) ;

te Erps : 1266 *versus didebrucghe*, 1299 *supra dietbruggerbosch* (745), 1302 *op cutsingher hove* (Arch. Eccl. Brabant, Rijksarchief, 5578, 480).

Uit het hierboven meegedeelde materiaal blijkt genoegzaam hoe productief het suffix *-er* in Limburg, de Kempen en Brabant (tot de Dender) is geweest : het werd bij allerlei plaatsnamen gevoegd, met de waarde van ons suffix *-sch*, dus ter aanduiding van „het horen bij”, van een verband met een bepaalde plaats, en niet uitsluitend meer in de betekenis „van de inwoners”.

In het hierna volgend materiaal zullen we nu ons suffix *-er*, steeds met dezelfde semantische toepassing, gebruikt zien als afleiding van woorden die nog tot de gewone

appellatieven horen, doch die hoogstwaarschijnlijk telkens in het aangehaalde voorbeeld voor het bewustzijn van de gebruiker (klerk, copiïst, inwoner van het dorp) reeds van appellatief tot eigennaam waren geworden. Immers, het verschil tussen een appellatief en een eigennaam ligt hem in het sociaal karakter van de laatste : een eigennaam ontstaat pas door een particuliere overeenkomst onder de leden van eenzelfde sociale gemeenschap. Eerst omdat al de leden van een bepaalde sociale groep, hoe dan ook, overeengekomen zijn, dat een bepaald woord op een bepaald individu of een bepaalde plaats toepasselijk is, wordt dat woord tot eigennaam (1).

We zullen dus de volgende woorden, waarvan adjectieven op *-er* zijn afgeleid, dan ook als appellatief dan wel (veeleer) als plaatsnaam aanvoelen, naar gelang we ons, in verbeelding, al dan niet lid voelen van de sociale gemeenschap, waartoe de schrijver van onze bron behoorde. Enkele van de juist hierboven vermelde gevallen kunnen echter ook in de hiernavolgende categorie thuishoren.

Te Noorderwijk lezen we (H.) : 1394 *aen de biesterstrate* (p. 2), *op een biesterbeemdeken* (7), *in biesterbroec* (8), *op den dolegher bruel* (12), *aen den kerkouer beemde* (12), *naast in broechouer hoeve* (3) (vgl. *Jan willems van broechouen*), *an broechouender bosch* (6) (*Jan Gheerts van brouchouen*, 12), *in morsummer broec* (14) (*Jan Wouters van morsum*, 6) ;

te Turnhout (v. G.) : 1368 *aen den broekerdyc*, 1410 *bruekerdyc* (vgl. *opten broekenhof*, *opten broec ecker*, n^r 79) ; *driesch aen kercover dyc* (80) ;

in de Kempen : 1424 *van den bekervelde* (Pr., 607), *opt loecter velt* (vgl. *ter loect aldaar*, 609), 15de eeuw : *bi beemderhove* (620), *van een bunder beemde in hovele* (vgl. *van Jacobs weggen van herenthovele*, 621), te Pulle : *vanmyeshoverder velt* (vgl. *een hoffstat in myeshoven*, 622) ;

(1) E. BUYSENS, *Du caractère sociologique du nom propre*. *Revue de l'Institut de Sociologie*. Bruxelles, XVI, 1936, n° 4 — M. OLSEN, *Farms and Fanes of ancient Norway*. Oslo, 1926, p. 5.

te B a a r d e g e m (L.) : 1520 *bij den cammercouter*, 1565 *tegen de Kammerkouter* (n^r 82), naar een kam „brouwerij” te Meldert, waarover J. LINDEMANS ons p. 20 onderricht ; 1469 *op de kerchover coutere*, 1517 *opte kerchofcoutere* (n^r 89) ;

te S t . - L i e v e n s - H o u t h e m (L.) : 15de eeuw *int hoboscher velt* (naast *onder den hobosch*, 74), *op molenbeker bergh, velt*, naast *ter molenbeken* (135-136) ; te Opwijk : 1430 *op de hoeve coutre*, *op den oever coutre* (813, 837), 1440 *op de hoever coutre* (958).

-er is dus van tweede lid van een samenstelling tot suffix geworden (vgl. een soortgelijk verloop bij substantieven op *-heid*, *-dom*, en in onze tijd op *-boer* : *visboer*, *op -goed* : *wasgoed*, *speelgoed*, *suikergoed*, enz.).

Wanneer dat gebeurd is, weten we niet precies. In Vlaanderen was *-er* in de 9de eeuw, voor de vorm, blijkbaar nog dicht bij het substantief, vermits we het in de genitief meervoud als *-eria* zien verschijnen (a^o 839 *Facheria accrum*), terwijl het tevens ook reeds als suffix kon opgevat worden, blijkens de verandering van *-eria* in *-ario* in *Melcenario marisco* : we bevinden ons hier in een overgangstijdperk. Substantief schijnt het nog te zijn in : a^o 985 *inter Medemlacha et Chinnelósara gemerchi*, d. i. „tussen Medemblik en Kinneloozer gemerke”, d. i. grensgebied der inwoners van het district Kinloson, aangehaald door J. W. MULLER bij de bespreking van het element *loos* in plaatsnamen (*N. G. N.*, X, inz. p. 33-35).

Later verschijnt niet *-ere* (tenzij het door *-ēre* wordt vervangen, zie verder), maar *-er*, zo in de 13de eeuw in Brabant : 1299 *dietbruggerbosch*, en in talloze voorbeelden uit Noord-Nederland in *O. H. Z.*

Het suffix-karakter van *-er* blijkt onmiddellijk uit de omstandigheid, dat het adjectief + *er* van het lidwoord, dat bij het substantief past, wordt voorafgegaan. Zo uit de 13de eeuw (in Z.-Nederland ; zie voor de citaten nader hierboven) : 1273 *den Herker paet* (U. P., 68, 12), 1275 *aen den Vleitinger wech* ; uit de 14de eeuw : 1371 *in die Triech-*

terstrote, 1394 *aen de biesterstrate*, *op den dolegher bruel*, *aen den kerkover beemde*, 1368 *aen den broekerdyc*. Een geniefisconstructie, bijv. *in der Kennemer(e) lande* (vgl. naast *op het stadhuis*, mnl. *up der stad huse*) treffen we nooit aan.

Verder is er nog dit. Bij plaatsnamen die in de datief (meervoud) op *-en* uitgaan: *Enkhuizen*, *Groningen*, namen op *-hoven*, verwachten we, als we met een samenstelling met *-(w)ere* hebben te doen, of althans een afleiding die, in de tijd, nog dicht bij de oorspronkelijke vormingswijze staat, eigenlijk *-huizer*, *-hover*. Dat bestaat thans nog: *Enkhuizer almanak*, *Groninger Ommelanden*, 1385 *in loco dicto Gheershovervelt* (U. P., 29, 5). Toch zal *-er*, natuurlijk later, ook aan de verbogen vorm *hoven* worden gevoegd: 1526 *Bossenhovenre broeck* (U. P., 28, 7), 1526 *Ruddecovenre velt* (28, 40), ja een epenthetische *d* ontstaat tussen *n* en *r*: 1394 *aen broečovender bosch* (H). De twee vormen treffen we naast elkaar aan: 1526 *Ruddecovenre*, *Ruddecover velt*; 1394 *aen broečovender*, *in broečovouer velt*, 1443 *van landen ende heyden gheheeten de hoeve... gelegen in wiekevorst bi hoevender heyde*, *van berchover heyde* (Pr., 628). In Limburg treft men thans nog aan: *Ophoven* en *Ophovender Bosch* (bij Opglabbeek), *Boomen* en *Boomer Heide* (bij Wijchmaal).

* * *

Vóór we nu met de geografische verspreiding van *-er* elders dan in Brabant en Limburg voortgaan, moeten we een korte uitweiding over enkele zonderlinge afleidingen maken.

Hoe zijn nl. de volgende afleidingen te verstaan?

1° 15de eeuw, te Zandhoven: *in hoevelerenbroecke* (Pr. 620; twee maal), 1472 *in Hueveleerenbroec* (d. F., 726), vgl. aldaar: *een buender beemde in hovele* (Pr., 620), *van Jacobs weggen van herenthovele* (621; vgl. het dichtbij-

liggende *Herenthout*), 1415 *ane den Hoevel*, 1688 *aende Heuvel heyde* (d. F., 726).

2° 1358, 1511 in 't *Toegelovelt*, 1511 *op Tuegeloevelt*, 1604 *opt Tugelerfeldt*, maar 1581 *int Toegelerenvelt* naar 1385 *Toegeloe*, *Toegheloe*, te Hoeselt (U. P., 39, 132).

Blijkbaar is *-ēren* te lezen, niet *-oren*, d. w. z. niet het suffix *-er*, maar wel het andere, Brabantse *-ēre* voor Ndl. *-aar*.

Ik heb de indruk, dat we hier voor een suffixsubstitutie staan. Weliswaar kennen we thans nog afleidingen als *Amsterdammer*, *Rotterdammer*, *Schiedammer*, *Edammer*, *Haarlemmer*, *Arnhemmer*, *Enkhuizer*, *Groninger*, *Katwijker*, enz. (in België zijn er me geen bekend), maar voor ons bewustzijn is *-er* de tegenhanger van *-aar*, *-enaar*, *-elaar* (vgl. *diender* naast *dienaar*, *schrijver* naast *wandelaar*, *leraar*, *kunstenaar*, enz.), zoals in *Leidenaar*, *Axelaar*, en *Hagenaar*, *Zutfenaar*, *Utrechtenaar*, *Maastrichtenaar*, evenals in Zuid-Nederland *Brusselaar* (ter plaatse met *ê*), *Antwerpenaar*, *Mechelaar*, *Leuvenaar*, *Elsenaar* (*Elsene*), en *Aalstenaar*, *Gentenaar*, *Lierenaar*, *Diestenaar*.

Wanneer is die suffixsubstitutie in het Nederlands opgekomen? In het ohd. haalt KLUGE (*Nom. Stämmb.*, § 33) reeds aan: *Costinzâre* „inwoner van Konstanz”, *Waltkirihâre* „inwoner van Waldkirch”, *Burguntâre*, *Elisâzzâre*, *Tenimarkâre*.

De vraag is, hoe men in het mnl. de inwoners van een stad, resp. een streek noemde. Ik heb tot hiertoe slechts weinig voorbeelden, maar ze wijzen alle op aanwezigheid van het suffix *-ēre*. Zo lezen we in LOD. VAN VELTHEM'S *Voortzetting van de Spiegel Historiael*, 3de boek, vs. 1099 en v. v. :

Maselanders ende Rueren
Overlanders ende Rijnheren
Oesseningen ende Moseleren
Van Gelre lant ende Limborgeren.

Verder rijmen *Limborgeren* : *die grote heren* (vs. 159), *Limborgeren* : *keren* (vs. 398), *Limborcheren* : *heren*, enz. (914). Zo ook in HELU (*Slag van Woeringen*, vs. 6354) : *Coelneren* (: *keeren*) ; in een bijdrage tot de toponymie der stad Geeraardsbergen (door V. GAUBLomme ; *Med. Vla. Top. Ver.*, 17, 1941, p. 83), a^o 1333 *Jan kempeneeren*. Daarenboven lezen we, in 1279, in Zeeland : *per officium Willelmi dicti Hollanders, ... prenomminatus Willelmus Hollandre* (H. OBREEN, *Bijdr. Med. Hist. Genootschap*, 49, 265 v.). Maar heel merkwaardig is, te Brugge, in 1323, de vorm *De Bruselare*, die driemaal voorkomt (1). Daarmee staat vast, dat reeds in de 14de eeuw in Brabant -*ère* in plaats van -*er* was gekomen.

Ook elders lezen we : a^o 1295 *Kenemaerlant* (*O. H. Z.*, II, n° 931), 1289 *Kenemaerlant* (II, 649), 1292 in *Kenemaerlant*, *de Kenemare zullen vri sitten, ... na Kenemaer recht* (II, 816). Dit suffix -*aer*, -*are* vat J. W. MULLER op als voortzetting van -*warjo* [*Kenemare* < *Kin-hem-ware (< -*warjo*), inwoner van Kinhem — verg. *N. G. N.*, IX, 137-138, en voor *m* < *nw* : nnl. *maar* < mnl. *n(e)ware*]. Ik heb bezwaar tegen deze ontleding, wegens het behoud, met bijaccent, van (*w*)*are* in een substantief : *die Kenemare*, wat wel een enig geval zou zijn. Ligt het niet voor de hand, in *Kenemaer* het suffix -*er* (< -*warjo*) op te vatten als vervangen door -*ère*, natuurlijk hier (in Hollandse stukken) onder de vorm -*âre*, -*aer*?

Welnu, een mooie bevestiging voor de juistheid van dit vermoeden vinden we in een Tiense plaatsnaam, waar -*er* door -*ere* werd vervangen. We lezen nl. in de Oostbrab. plaatsnamen door E. DEWOLFS, Tienen, n^r 160 :

(1) J. DE SMET, *Het Memoriaal van Simon De Rikelike*, Vrijlaet te St. Pieters-op-den-Dijk, 1323-1336. Brussel, 1933 (Kon. Commissie voor Geschiedenis, in-octavo-uitgaven), p. 84, p. 97.

- 15de eeuw *buyten der Lovener porten* ;
 1463 *juxta portam Lovaniensem* ;
 1534 *buyten die Loveneeren porte* ;
 1563 *buyten der Lovenaren poorten* ;
 1577 *buyten de Lovenaarporte* ;
 1636 *dye Loveneeren poerte* ;
 1650 *die Lovenarenpoorte, die Lovenere poorte, die Lovenaeere poorte* ;
 1667 *aende Lovenaeere poort* ;
 1700 *buyten de Lovenaeer poorte*.

* * *

Tot hiertoe hebben we dus de productiviteit en de verspreiding van het suffix *-er* in Limburg, in de Kempen en in Brabant nagegaan. Bestond het suffix nog elders, bijv. in Noord-Nederland, in Zeeland, in Vlaanderen?

Voor Noord-Nederland ben ik niet in staat een historisch beeld op te hangen, dat diep op bijzonderheden ingaat. Toch kan ik het volgende uit *O. H. Z.* (IIde deel) en de *N. G. N.* aanhalen. Hieruit zal blijken, dat *-er* overal, behalve in Zeeland, heel gebruikelijk was.

Behalve de vroeger reeds uit het Noorden vermelde plaatsnamen, is er nog het volgende :

a) Uit *O. H. Z.*, II : 1289 *Drechterlant* (660), 1282 *Riederwaert* (442), 1295 *op Hemestedervelde* (913), 1289 *Houtwouderambacht* (649), 1292 *in Castrichemerbroic* (815), 1296 *Leydermere* (thans *Leidse meer*, 936), 1285 *Nardingherlant*, *Muden ende Muderport* (571), 1289 *Middelburgherambocht* (676); 1289 *te Voircoter marct*, echter ook *Valkenburchmarct* (681) ;

b) Uit *N. G. N.* : 1° Deel I : Overijsel : 1357 *Dovelderdijs* (1420 *Dovelde*, p. 90), 1308 *Spolderberghe* (1390 *Spoelde*, buurschap onder Zwollerkerspel, 127), 1385 *Weneperveene*, 1531 *Waneperveen* (1210 *Wanepe*, p. 133), 1381 *Wilsemer kerspel* (1213 *Wilsem*, 137), *Zwormertoren* (ontleende zijn naam aan het geslacht van *Swormen* a° 1348, p. 142) ; 2° Deel III, Gelderland : 1406 *ten Alterhuis* (bij *Aalten*, 12), 1559 *Ainstoter bosch* (1337 *den Aenstoot*, 13), 1432 *Aerderbrueck*, *-mark* (*Aarde*, 13), 1420 *Arnhemmerbosch*, 1430

Arnhemmer holt, 1521 *Arnhemschen boissch*, 1364 *Arnhemebroec*, 1566 *Arnhemsche velt* (26); 3° Deel V, Drenthe : 1533 *Rolder dijnckspyll* (1412 *dat dinxspil van... Roelde*, 6), 1459 *een mudde roggen... Buddingwoldinger maete* (39), 1421 *mudden rogghen Dyckeninger mate* (42), enz., enz.

Natuurlijk is dit alles maar een greep uit het rijke, aldaar meegedeelde materiaal.

In Zeeland daarentegen schijnt *-er* niet te zijn gebruikt (evenmin als in West-Vlaanderen); drie vormen alleen zijn aan te halen, nl. de reeds vermelde *Suthera Suthflita*, *Armoederhoek* en *Middelburgherambocht* (1). Wel vinden we in Zeeland eenvoudigweg samenstellingen, als 1279 in *Hinclindammo* (OBREEN, *Bijdr. Med. Hist. Gen.*, 49, p. 263), *Yersekendam*, of omschrijvingen met *van*, *bi* : 1282 in *tambocht van Clotinghe, den cloestre bi Bieselinghe* (*ib.*, dl. 33, p. 104), of afleidingen op *-s(ch)*, als het moderne *Oostburgsche brug*, *Goessche Polder*, *-Diep*, *Axelsche Sassing*. Daarom is, tegenover de afwezigheid van *-er*, zoveel te merkwaardiger een samenstelling met de naam der inwoners gevormd door middel van *-liede* : 1271 in *Vlaekeliedeslues* (OBREEN, *ib.*, dl. 50, p. 222), d. i. naar *Vlake* op Zuid-Beveland (2). Deze vorm levert ons het bewijs, dat *-er* ter vorming van de naam der inwoners (evenals in Vlaanderen in de 9de eeuw) niet meer gebruikelijk was en men dus zijn

(1) Of dit laatste wel autochtoon is? Het komt voor in een copie waarin *Wisse Dodiins sone* een verbintenis aangaat tegenover de graaf van Holland.

(2) De oorkonde is van 13 Aug. 1271. Verschillende Zeeuwse edelen geven het klooster Jeruzalem bij Biezelinghe een visserij in het ambacht *Vlake*. De tekst luidt : ... *quod dominus H. et dominus W., fratres de Crunincghe, milites... claustro de Jerusalem iuxta Bieselinghe pischatuam, que vulgariter dicitur paellincsete, in Vlaekeliedeslues et per totum officium de Vlake... obtulerunt...* Het origineel berust in het Antwerps Stadsarchief. Bevestiging van de juistheid van de betekenis *Vlaekeliedeslues* is te vinden in een inventaris van SMALLEGANGE, *Cronyk van Zeeland* (Middelburg, 1696) : „Gifte van een visscherie in de *Vlake-sluis*, anno 1271” (OBREEN, *ib.*, dl. 33, p. 108).

toevlucht moest nemen tot een nieuw middel, dat overigens geen succes gehad heeft.

Deze constatacie is van het grootste belang, ten eerste, omdat we in *Vlaekeliedeslues* voor dezelfde soort formatie staan als bij *Facheria accrum* enz., nl. benoeming van een plaats naar de inwoners van een naburige plaats, evenals dat bij *Hovelerenbroec*, *Toegelerenvelt* en *Lovenerenpoort* het geval was, terwijl daarnaast de benoeming ook geschiedt naar de naburige plaats door middel van een suffix (*-er*); ten tweede, omdat het ons de zekerheid geeft dat waar die wijze van benoeming naar de inwoners — dus met *-liede* — plaats heeft daar waar het *-er*-suffix ook in gebruik was, dit suffix *-er* verouderd was of aan het verouderen.

We komen nu tot Vlaanderen. Als bron heb ik de *Toponymie van Varsenare* (door J. POLLET en J. HELSEN — Brussel, 1933 — (*N. G. F.*), enkele (ook nog onuitgegeven) mnl. oorkonden uit 1249-1280 (in het Archief van de Openbare Onderstand te Brugge als originelen nog bewaard), de moderne landkaarten en, natuurlijk, het *Woordenboek* van K. DE FLOU. Voor Oost-Vlaanderen ontbreken bronnen.

Zo goed als nergens treffen we in Vlaanderen vormen op *-er* aan; daarentegen wel samenstellingen en afleidingen op *-s(ch)*.

Uit DE FLOU zijn slechts zeer weinig (duidelijke!) namen op *-er* te garen: 1400 *de hont[s]coter wech* (VI, 242), 1164 *inter Hunreled et Oleveldreled* (VI, 162), 1242 *Lissewegherhey*, 1276 *Lissewegherhei* (IX, 788) naast 1429 *Lissewech-schen waterganghe* (IX, 789), zoals een doorlopen van deel VI, VII en IX uitwees. Verder is er nog: te Kortrijk 1401 *ter Curtricmaercte* (E. ESPINAS & H. PIRENNE, *Recueil de documents relatifs à l'histoire de l'Industrie drapière en Flandre*, I, 1906, p. 675, r. 16), 1367 *in de Cuertricmaerct* (*ib.*, p. 689, r. 1). Vgl. *Voirscoter maerct*, in Zuid-Holland;

— te Brugge 1267 *scepen van den vrien van brughambocht* (*Oudste Mnl. Oorkonden, Versl. Med. Kon. Vl. Acad.*, 1934, n^r 17), 1267 *scepenne van brugges amboute* (genitief?, *ib.*, n^r 22) (vgl. *Middelburgherambocht, Vlaardinger ambacht, Houtwouderambacht*); uit gemeld onuitgegeven materiaal: 1272 *in ardenburgh ambacht*, 1277 *ghistel ambacht*, 1278 *brugghe ambocht*, 1275 *binnen Vlissengheem prochie*, 1279 *in vlissenghem prochie* (vgl. in Overijsel; *Wilsemer kerspел*; in de Kempen: *Colemer velt, morsummer broec*).

Evenals in Zeeland zijn er ook omschrijvingen met *van*: 1271 *int ambocht van ghistelle*, 1273 *int ambocht van zuenkerke*, 1274 *binden ambochte van houtave*, enz.; adjectieven op *-sch*: 1266 *vrie scepen van den brucscen ambochte*, 1278 *scepenen van den vrien brugschen ambocht* (*Vaderl. Mus.*, I, 1855, 288 v.).

Soortgelijk materiaal is nog: 1323 *Vurne Ambocht* (DE SMET, *Memoriaal...*, p. 143); te Varsenare: 1435 *den ghistelwech* (n^r 145), 16de eeuw *noordebruggewech* (453), 1542 *den oudenburchwech* (vgl. in Limburg: *Vleitingerwech, Triechterwech, -strate*), 1654 *aen jan van ghistelant* (230; vgl. *morsummer broeck, broechever hoeve*), 1554 *den jabbeke gracht* (vgl. *het Linckenbekervelt*, te Beersel; *het bruusbeker velt, op molenbeker bergh*, te St.-Lievens-Houtem bij Aalst), enz. (POLLET en HELSEN, o. c., n^r 323, 445, 447).

Voor Oost-Vlaanderen zijn, als samenstellingen, te vermelden: 1249 (schepenbrief van Bouchoute) *tuschen den ghintwege ende sinen us* (*Oudste Mnl. Oork.*, n^r 1), 1273, te Gent, over de Schelde: *int boenghartstratekin* (naar den *her Sanderse van den boengarde*), thans: *Aeltrebrugge, Mariakerkebrugge* (bij Gent); te Geeraardsbergen, 1333 *bider huneghem porten, op hindebosch coutere* (*Med. Vla. Top. Ver.*, 17, 1941, 85).

Nergens in West- (en Oost-) Vlaanderen, na de 13de eeuw

— op zeer zeer weinig gevallen na — dus nog enig spoor van het, reeds bij MANSION'S *O. G. N.* verouderd, *-er*.

Hoe duidde men dan de inwoners zelf aan? Veel bewijspplaatsen heb ik niet, maar het suffix Brabants *-ère* is hier blijkbaar onbekend. Wel vindt men bijv. *Bruggelinc* in 1328 naast *Boidin* of *Willem van Brugge* (ESPINNS-PIRENNE, o. c., III, 763), 1346 *tieghen Michiele Yperlinge* (*ib.*, IV, 10, 15) (1), 1329 *Jehan Veurnard* (III, 772, 1) naast, te Gent, *Lievin van Veurne* (II, 629, 14, 15), *Meeus van Veurne* te Brugge (I, 596, 3). Ik herinner nog aan Zeeuws *Vlaekeliedeslues*. Toch misschien *er* in 1349 in *bi Janne den Deyser* (IV, 14, 11), vgl. *Wouter van Deyse* (d. i. Deinze).

Wil men verder oostwaarts en slaat men *er*, voor Westelijk Brabant, het toponymisch materiaal op na dat JAN LINDEMANS heeft uitgegeven voor Baardegem, Beersel, Beert, Beigem, Opwijk, het mijne voor Elsene en Ukkel : overal vindt men ook samenstellingen bij de vleet, en reeds enkele namen op *-s(ch)* : te Opwijk 1440 *Aelstersche wech* (let op *-er-sch*, n^r 1), 1562 *den lebbeschen wech* (d. i. naar *Lebbeke*, 108), *in den droeshoutschen wech* (45), *aen den merchtenschen wech* (121), 1513 *opte Opwycksche couter*, 1515 *op die oppijksche couter*, enz. (1114), naast 1430 *op de opwiicker couter*, *opt opwiker couter*, *op de opwije couter* (1114) ; — te Elsene 1406 *aent uckelsche gat* (p. 46), 1397 *coudenbergsche poerte* (p. 284).

De samenstellingen en de afleidingen op *-s(ch)*, die we in West-Vlaanderen hebben aangetroffen, komen in Limburg en de Kempen weliswaar ook voor, maar op veel kleinere schaal. Adjectieven op *-s(ch)*, waarvan we enkele voorbeelden in Westelijk Brabant reeds in de 15de eeuw

(1) Vgl. *Vlaming* ; in VAN DER SCHUEREN'S *Teuthonista* : *Trierlinge* (F. KLUGE, *Nom. St.*, § 27, p. 16).

('t vroegst te Elsene in 1397), hebben ontdekt, zijn in Limburg nog zeer zeldzaam : 1385 *op die Ruttensche straet*, naast *die Ruttersche straet* (weer *-er-sch*!) te Tongeren (U. P., 81, 142); 16de eeuw *de oude hoesseltschestraet* (35, 61); 1604 *die lampersche bembdden* (39, 31), 1650 't *Hornsche velt*, 1560 't *Hoyrenschen velt* (40, 4), 1385 *Vrintschenwech* (61, 16), 1703 *bij den Gingelomsen bosch* (63, 2), 1604 *op den Tongerschen wech* (71, 50), 1385 *die Hamelsche beecke* (81, 44); 1469 *in de Ranstersche strate*, te Ranst (Pr., 1940, 625).

Ook in Noord-Nederland schijnen de adjectieven op *-s(ch)*, van plaatsnamen afgeleid, eerst in de 16de eeuw voor te komen; in Oostbrabantse namen te Tienen (E. DEWOLFS) komt het suffix *-sch* eerst in de 17de eeuw veelvuldig voor, wat natuurlijk niet uitsluit dat het suffix reeds vroeger in zwang kon zijn.

Daarmede zijn we weer in het Oosten beland en moeten we ons thans afvragen, welke de verhouding was van dit tot plaatsnamen nu uitgebreid suffix *-s(ch)* tegenover het oudere *-er*-suffix. Ik geloof dat *-s(ch)* nu eenvoudig het oude *-er* vervangt, m. a. w. de functie van dit laatste bij plaatsnamen als productief suffix overneemt, wat met het huidig gebruik trouwens ook volkomen strookt. Dat stelt, m. a. w., de vraag naar de chronologische grenzen van het gebruik van het suffix *-er*.

Zoals we gezien hebben, was *-er* in Vlaanderen in de 9de eeuw aan het verdwijnen; in Zeeland in de 13de eeuw was het ook niet meer gebruikelijk. In Holland en elders, en zeker in Brabant, de Kempen en Limburg, is het in de 13de, 14de en nog in de 15de eeuw zeer productief. Doch, in de 15de-16de eeuw is het er ook mee gedaan. Dat moge blijken uit volgende citaten, waar we *-er* zien verdwijnen :

te Opwijk, :

1430 *op de opwiicker coutre.*

opt opwiker couter

1440 *dopiker couter*

na 1440 : geen *-er* meer, maar

1430 *op de opwijk couter, in d'opwijckouter*

1513 *opte opwycksche couter*

1530 *an de opwijcsche coutre*

1556 *op opwijccouter, enz., enz. (n^r 1114)*;

te Baardegem :

1430 *op de baerdeghemmer coutere (n^r 3)*, maar daarna steeds *an de baerdeghem coutre* (zonder *-er*),

1520 *bij den cammercauter*

1565 *tegen de Kammerkouter*

1608 *tegen de Cammecouter* ;

te Opwijk :

1430 *cutseroder beke*

1440 *cuserode beke (n^r 837)*,

1430 *op berchemercouter*

1604 *op berchem couter (1528)* ;

te Tienen :

1463 *buten de Geldenaecker porten (61)*

1534 *Geldenaecke porte, enz. (nog 6 citaten zonder *-er*, n^r 79)*,

15de eeuw *buyten der Moelker porten*

1442 en later *Mulcpoirten (182)* ;

te Piringen :

1385 *foramen de mulkis dictam Mulkergaet*

1500 *Mulkengaet*

1544 *Mulckengaet, 1724 Mulcken gat (U. P., 69, 52)*.

Besluit.

Willen we thans heel het medegedeelde materiaal overzien, zo kunnen we twee grote gebieden ontwaren, die gescheiden worden door een lijn die langs de Dender en de Schelde loopt. Ten Oosten daarvan, dus in Brabant, Limburg en geheel Noord-Nederland, wordt de afhankelijkheidsbetrekking tussen twee plaatsbenamingen uitgedrukt door een adjectief op *-er*, door uitbreiding uit een oude samenstelling (eerste lid zelf samengesteld met

-*warja*- „inwoner”) ontstaan, ten Westen waarvan (dus in Vlaanderen en Zeeland) door een samenstelling en ook wel door een adjectief op -*s(ch)*.

Daar nu de afleidingen op -*er* ook Duits zijn, echter op Oudnederl. taalgebied (rondom Gent) niet onbekend waren, zullen we zeggen dat bij hêt gebruik van -*er* in Limburg wel niet aan Duitse herkomst mag gedacht worden, veeleer aan ononderbroken en steeds meer verlevendigd gebruik van -*er* onder Duitse invloed : wij staan hier immers in dat, gebied der Nederlanden, dat tot het Bourgondisch tijdperk aan de Duitse keizer onderhorig was. Vlaanderen echter waar -*er* reeds in de 9de eeuw aan het verdwijnen was, was tegenover het Oosten veel onafhankelijker, vormde (afgezien van de Franse politieke invloed) een gebied op zich zelf, waar, zoals MANSION (1) heeft aangetoond, zelfs de bakermat van onze Nederlandse cultuurtaal is te zoeken. Met de toenemende invloed van het Vlaams zal dan ook -*s(ch)* in de 14de eeuw en later uitbreiding nemen (*Aalst-ersche*, *Rutt-er-sche*).

---

(1) *Gedenkboek A. Vermeulen* (1932), p. 444 vv.